

ӘОЖ 327

ИРАК-АҚШ ШИЕЛЕНІСІ

Есжанова Томирис Бауыржановна

tomiriseszhanova@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰҰ Халықаралық қатынастар факультетінің Халықаралық қатынастар кафедрасының 2 курс студенті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Джумадилова Г.М.

Ирак-АҚШ жанжалы 2003 жылдың 20 наурызында басталып, 2011 жылдың 15 желтоқсанында аяқталды. Егер екі ел арасындағы қатынастардың дамуы туралы айтатын болсақ, онда олар үшін маңызды түрткі 1990 жылы Ирактың Кувейтке басып кіруі болды. АҚШ-тың Иракқа қатысты саясатының бағытын анықтаған екінші оқиға 2001 жылдың 11 қыркүйегі болды.

Әл-Каиданың лаңкестік әрекеттері жағдайында Америка үкіметі халықаралық терроризмге және осы террористерді «тәрбиелейтін» елдермен күрестегі әрекеттерін күшейтті. Мұның бәрі «Америка Құрама Штаттарының ұлттық қауіпсіздік стратегиясында» көрініс тапты [1].

Кесте 1. 2003-2011 жж. соғысқа қатысушылар (Дереккөз: автормен құрастырылған).

2004 жылы – 86 әскери операциялар
 2005 жылы – 66 әскери операциялар
 2006 жылы – 61 әскери операциялар
 2007 жылы – 86 әскери операциялар
 2008 жылы – 9 әскери операциялар

Коалициялық күштер	Ирак
Джордж Буш Барак Обама Томми Фрэнкс Джон Абизайд Рикардо Санчес Джордж Кейси Дэвид Петреус Рэймонд Одьерно Ллойд Остин Роберт Гейтс Тони Блэр Гордон Браун Дэвид Кэмерон Джон Говард Кевин Радд Андерс Фог Расмуссен Александр Квасъневский Масуд Барзани Айяд Аллауи Ибрахим аль-Джафари Нури аль-Малики	Саддам Хусейн Удей Хусейн Кусей Хусейн Али Хасан аль-Маджид Иззат ад-Дури Таха Ясин Рамадан Барзан Ибрагим ат-Тикрити Абу Мусаб аз-Заркави Абу Айноб аль-Масри Абу Сулеймана Абу Умар Абу Дуа Муктада ас-Садр
Әскери контингент	Ирак әскері
<u>Жеке құрам:</u> -280 000 адам -Ұшақ - 700 дана -M-1 Abrams танктары - 800 дана -Challenger танктары - 120 дана -Bradley M-2/M-3 брондалған машиналары - 600 дана. -Warrior бронды машиналары - 150 дана.	<u>Жеке құрам:</u> -389 000 әскери қызметші -60 000 дейін жартылай әскери және полиция құрамы -650 000 резервист -Танк Т-55 и Т-62 – 2 500 дана -Жаяу әскердің жауынгерлік машиналары - 1 500 дана -Калибрі 100 мм-ден жоғары артиллериялық зеңбіректер - 2000 дана Авиация -300 жауынгерлік ұшақ Mirage F-1EQ, МиГ-29, МиГ-25, МиГ-23 және МиГ-21 -100 жауынгерлік және 300-ге жуық көлік тікұшақтары

АҚШ-тың Иракка кіру себептерін қарастырсақ:

Жаппай қырып-жою қаруының таралуын болдырмау. Иракта 1991 жылғы соғысқа дейін сақталған жаппай қырып-жою қаруларының қорлары Жердің бүкіл халқын бірнеше рет

жоюға жеткілікті болар еді. 2003 жылғы соғысқа дейін Ирак арсеналдары құрамында 26 мың литрге дейін сібір жарасының қоздырғыштары, 38 мың литрге дейін ботулизм токсині, бірнеше жүз тонна химиялық қару, сондай-ақ оларды өндіруге қажетті шикізат болуы мүмкін деген болжам жасалды. Ирак жаппай қырып-жоятын қаруды - жүздеген әуе бомбаларын, мыңдаған артиллериялық снарядтар мен ракеталарды, бірнеше «Скад» баллистикалық зымырандарын сақтай алады деп сенді, сонымен қатар ескі жауынгерлік ұшақтарды биологиялық немесе химиялық қару-жарақ жеткізуге қабілетті ұшқышсыз авиацияға айналдыра алды.

Қазіргі кезде Ирактың 1991 жылдан кейін ядролық қару бағдарламаларын жасауды тоқтатқаны және сонымен бірге оның химиялық және биологиялық қару-жарақ қорларын жойғаны анықталды. Саддам Хусейн Ирактың жаппай қырып-жою қаруын қалпына келтіруге үміттенгеніне қарамастан, оның бұл бағытта нақты стратегиясы болған жоқ. Иракта химиялық және биологиялық қаруды тез дамыта алатын инфрақұрылым сақталды.

Басқарушы режимді өзгерту қажеттілігі. Саддам Хусейн үнемі біздің заманымыздың ең қатал диктаторларының бейресми "хит-парадтарына" кіретін. Ол екі соғысты бастады. Иран-Ирак соғысы 100 мың ирактық және 250 мың ирандықтардың өмірін қиды. Ирак армиясының Кувейтке басып кіруі және одан кейінгі "Шөл дауыл" операциясы 50 мың Ирактың өліміне әкелді. Хусейн 20-30 мың күрд және шиит көтерілісшілерін, соның ішінде бейбіт тұрғындарға қарсы химиялық қару қолдану арқылы жойды. Иракта азаматтық бостандықтар болған жоқ. Хусейн саяси қарсыластарын жойды, Ирак түрмелерінде азаптау кеңінен қолданылды. Сонымен қатар, АҚШ-тың шапқыншылығы басталғанға дейін Ирак көрші мемлекеттерге қарсы әскери күш қолданамыз деп бірнеше рет қорқытты.

Халықаралық терроризммен күресу. Ирак көптеген террористік топтарға, соның ішінде "Муджахеддин Хальк", "Күрдістан жұмысшы партиясы", "Палестинаны азат ету майданы" және Абу Нидал ұйымына дайындық пен саяси қолдау үшін жағдай жасады. Ирак террористерге саяси баспана берді.

Ирак БҰҰ-ның көптеген қарарларын бұзды. Екі онжылдықта Ирак БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 16 қарарын орындаған жоқ. 2002 жылы 8 қарашада Қауіпсіздік Кеңесі бірауыздан N1441 қарар қабылдады, онда Ирак «ауыр зардаптар» қауімімен қарусыздануы керек делінген. Бұл қаулы 1991 жылы қабылданған N687 қаулысының жалғасы болды, ол Иракты өзінің қашықтыққа 150 км-ден астам қашықтықтағы жаппай қырып-жою қаруы мен баллистикалық зымырандар жасау бағдарламаларының барлық аспектілерін толық және түпкілікті ашуды қамтамасыз етуге міндеттеді. 1998 жылы БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі N1205 арнайы қарар шығарды, онда Ирак N687 қарар мен басқа да Қауіпсіздік Кеңесінің қарарларын бұзғаны үшін айыпталды.

Ирактың жаппай қырып-жоятын қаруын іздеуге жауапты БҰҰ инспекторлары Ирактың қарсылығына тап болды және өз міндеттерін орындай алмады. БҰҰ инспекторлары Иракта жеті жыл жұмыс істеді - 1991 жылдың мамырынан 1998 жылдың тамызына дейін, Ирак одан әрі тексерулерден бас тартқан. Ирак билігі бірнеше рет инспекторларға қарсы тұрды. Алайда инспекторлардың "аңшылық олжалары" өте берік болды. Алыс қашықтықтағы зымырандар мен ұшыру қондырғылары, химиялық қару қорлары жойылды. Ирактың биологиялық қару жасау бағдарламасын табу үшін БҰҰ инспекторларына төрт жыл қажет болды. 2002 жылдың қыркүйегіне дейін инспекторларды елге қайтару әрекеттері Ирак басшылығының қарсылығына тап болды, ол алдымен халықаралық қауымдастық Иракқа қарсы экономикалық санкциялар режимін тоқтатуы керек деп сендірді. Кейіннен, 2002 жылдың қыркүйегінде БҰҰ инспекторлары Иракқа оралды, бірақ жаппай қырып-жою қаруы табылған жоқ.

Саддам Хусейннің Аль Каидамен байланысы. Американдық барлау Бен Ладен мен Хусейннің арасындағы «байланыс» белгілі бір Әбу Мұсаб Зарқауи деп мәлімдеді, ол 2002 жылы Багдадта емделіп жатқан көрінеді. Алайда кейінірек Зарқауи Саддам Хусейннің бақылауынан тыс жұмыс істейтін Ирак Күрдістанындағы экстремистік қозғалыстардың бірін қолдағаны белгілі болды. Сондай-ақ, 2001 жылғы 11 қыркүйектегі шабуылдарға қатысқан

лаңкестердің бірі Ирактың барлау қызметкерімен кездескені туралы хабарланды. Осы шабуылдардың себептерін тергеп жатқан АҚШ Конгресс Комиссиясы бұл пікірге ешқандай дәлел таппады.

Ирак АҚШ-қа қауіп төндіреді. 2002 жылы қазанда АҚШ Сенаты мен Конгресс президент Джордж Бушқа Иракқа қарсы әскери күш қолдануға рұқсат берді. АҚШ әкімшілігі Ирак Америка Құрама Штаттарына жақын арада қауіп төндіреді, сондықтан Америка Құрама Штаттары алдын-ала соққы жасауға құқылы деп мәлімдеді.

2002 жылдың басында АҚШ Ұлттық барлау кеңесі Ирактың АҚШ-қа кем дегенде он жыл бойы қауіп төндіруі мүмкін емес деген қорытындыға келді. Халықаралық санкциялар режиміне сәйкес Ирак 2015 жылға дейін алыс қашықтықтағы зымырандарын сынай алмайды. Алайда, егер бұл режим босаңсыған жағдайда, Ирак заманауи технологияларға қол жеткізе алады, ол өзінің зымыран арсеналын тез жақсартып алады және, мүмкін, АҚШ территориясына соққы бере алатын зымырандар жасай алады. Қазір Ирактың ұзақ қашықтыққа атылатын зымырандарының көпшілігі 1991 жылдан кейін жойылғаны анықталды. Алайда Ирак өзінің зымырандық бағдарламасын дамытуға тырысты, ол әсіресе БҰҰ инспекторлары шығарылғаннан кейін (1998 ж.) белсенді бола бастады. Саддам Хусейн оқтұмсықты жаппай қырып-жоятын қарумен алып жүруге қабілетті баллистикалық зымырандар жасағысы келді.

Лаңкестерді қолдайтын немесе жаппай қырып-жою қаруын алуға тырысатын мемлекеттерге ықпал ету қажеттілігі. Бұл дәлел іс жүзінде расталды. Саддам Хусейн режимі құлағаннан кейін Ливия диктаторы Муаммар Каддафи өзінің жаппай қырып-жоятын қару-жарақ қорларын жоюға және ішінара АҚШ-қа беруге және жаппай қырып-жою құру бағдарламаларымен жұмыс жасауды толығымен тоқтатуға келіскен[2].

Салыстырмалы кесте 2. Реттеуге қатысушы елдердің ұстанымдары мен мүдделері

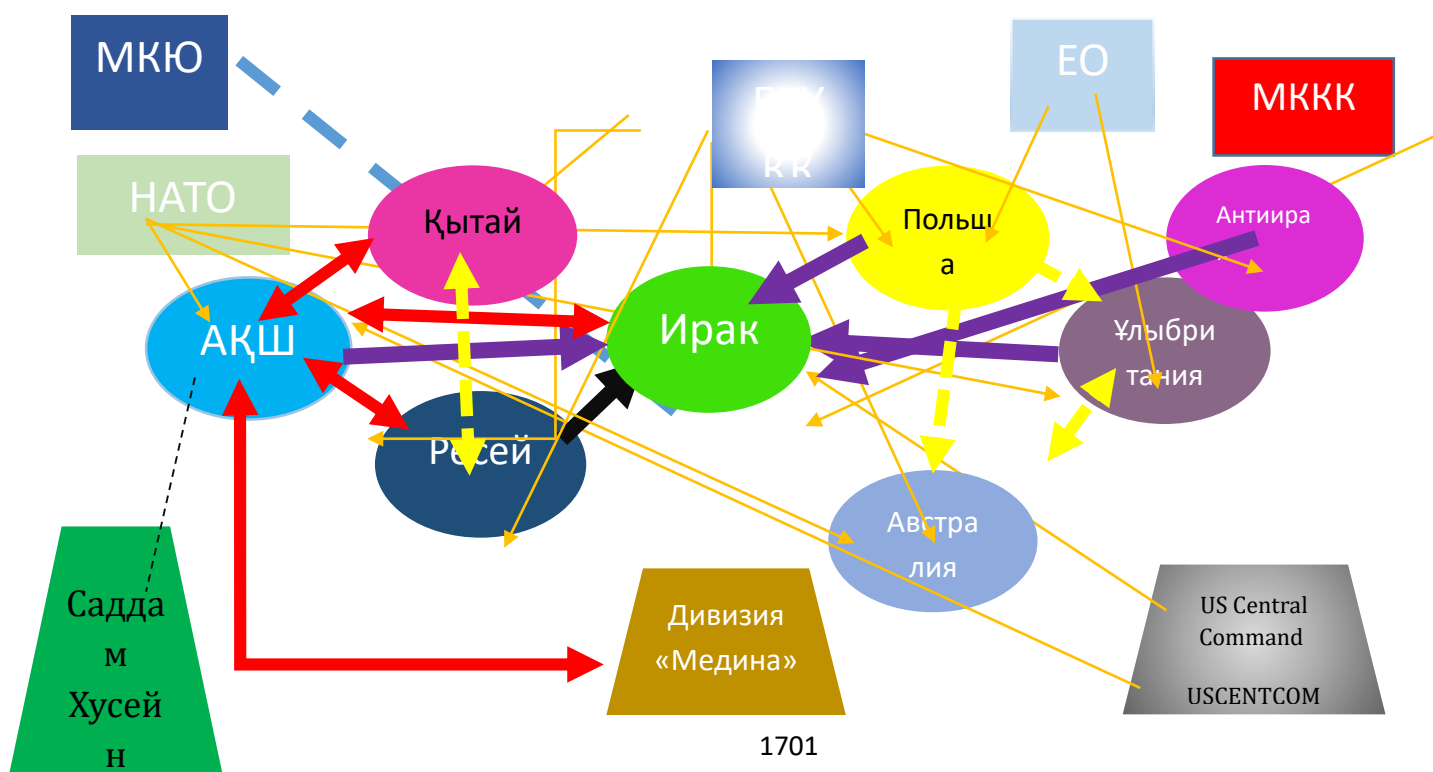
(Дереккөз: Сушенцов А.А. Эволюция политических приоритетов США в Ираке; **Coalition Provisional Authority Order Number 1: "De-Ba'athification of Iraqi Society"** мәліметтері негізінде автормен құрастырылған)

Мемлекет	Мақсаты
1.АҚШ	Ирактағы АҚШ үкіметінің басымдығы туралы бірнеше нұсқалар бар. Ең танымал көзқарас - Ирактағы соғыстың басты себебі Ирактың мұнай кен орындарын бақылауға алу және сәйкесінше энергетикалық ресурстар нарығындағы өз жағдайларын белгілеу ниеті болды деген болжам. А.Сушенцов өзінің "Ирактағы АҚШ-тың саяси басымдықтарының эволюциясы" атты еңбегінде "Ирак көмірсутектерінің кен орындарын бақылауды қамтамасыз ету" америка үкіметінің басты мақсаты болғанын жазады. Алайда, көп ұзамай Ирактағы этноконфессиялық фактор тиісті дәрежеде ескерілмегендіктен, АҚШ үкіметі өз мақсаттарын қайта қарауға мәжбүр болды, енді ресурстарды бақылау маңызды емес, шииттер мен сунниттер көтерілістерін тоқтатып, соғыстан ең аз шығынмен шығуға тырысты. Ирактағы нақты әрекеттер туралы екі құжат бар. Біріншісі - бұған дейін құпия болған егжей-тегжейлі әскери жоспар. Бұл тұрғыда Иракты азат етудің әр кезеңінің мерзімі нақты көрсетілген. Бірақ бұл мерзімдер тым оптимистік, өйткені Ирактағы демократияны 3-4 жылдан кейін құруға болады деп болжалды, бұл американдық Үкімет ирактықтардан ешқандай асқынулар

	күтпегенін білдіреді. Екінші құжат екі бөлімнен тұрады және Ирактың уақытша коалициялық әкімшілігіне арналған екі бұйрықты білдіреді. Біріншісі "Ирак қоғамының дебаасификациясы" туралы, екіншісі үкіметтік және әскери ұйымдардың таратылуы туралы.
2. Ұлыбритания	Саддам Хусейн режимін құлату. Ұлыбритания әскерлерінің операцияға қатысуы туралы мәселе Блэрдің кабинетінің екіге жарылуын тудырды: министрлер Блэрдің Хуссейнде Иракта бұрын-соңды болмаған жаппай қырып-жою қаруы бар деген мәлімдемесінен кейін ғана Иракқа әскери контингенттерді жіберу туралы шешім қабылдады. Блэр АҚШ президенті Джордж Бушқа операциядан сегіз ай бұрын басып кіруді «бәрібір» қолдауға уәде берді

Қорытынды. Көптеген құжаттар Иракқа шабуыл жасау мәселелеріне арналған. Мәселен, 2002 жылғы 8 наурыздағы құжаттарда Иракқа басып кіру үшін заңды негіздердің қажеттілігі туралы айтылады. Білуімізше, көп ұзамай бұл себептер табылды және Д.Рамсфельдтің жазбалары "шабыт көзі" болуы мүмкін. Онда ол АҚШ-тың Иракқа кіруіне мүмкіндік беретін себептер туралы жазады. Сонымен қатар, Иракпен соғыстың егжей-тегжейлі жоспары сипатталған, онда негізгі мақсаттар Бағдад пен мұнай кен орындары болып табылады. Алайда, басты мақсат - режимді өзгерту және Таяу Шығыста жаңа араб әлемін, тұрақты аймақты құру және Иракты АҚШ-қа одақтас ету. Бұл идеялар 9/11 оқиғаларынан бұрын пайда болған, сондықтан терроризмге қарсы күрес ешқашан АҚШ-тың басты жаһандық мақсаты болған деп айтуға болмайды. Осылайша, біз осы құжаттарға сәйкес АҚШ-тың басты мақсаты демократияны құру болғанын және штат үкіметі оны мүмкіндігінше тезірек жасағысы келетінін көреміз. Алайда, мұндай операцияны "американдық түрде" жүргізуге деген ұмтылыс өте ауыр зардаптарға әкелді: Ирактың экономикасы жойылды, көптеген адамдар қайтыс болды, соғыс ұзаққа созылды, сунниттер мен шииттер арасындағы азаматтық қақтығыспен қиындады.

Схема 1 (Дереккөз: автормен құрастырылған)

Шартты белгілер:

- 1) - халықаралық ұйымдар шеңберінде әрекеттесу
- 2) - келісімдер және шарттар негізіндегі әрекеттесулер
- 3) - қару-жарақ саудасы
- 4) - қайшылықтар
- 5) - маңызды тұлға өлтірілуі
- 6) - Халықаралық құқық бойынша жақтасу
- 7) - достық қарым-қатынас
- 8) - халықаралық ұйымдар және келісімдер
- 9) - реттеу үдерісіне тартылған мемлекеттер
- 10) - үкіметтік емес акторлар (компаниялар, субъектілер, топтар)

Аналитикалық бөлім:

Жанжалдарды реттеуге қатысушы тараптар арасындағы қатынастарды талдау барысында мынадай өлшемшарттар бойынша байланыстар мен өзара іс-қимылдар анықталды:

- 1-халықаралық ұйымдар шеңберіндегі өзара іс-қимыл;
- 2-шарттар мен келісімдер арқылы өзара әрекеттесу;
- 3-қару-жарақ жеткізу;
- 4-Қайшылықтар;
- 5-өз мүдделеріне әсер ету.

Бірінші критерий бойынша келесі байланыстарды анықтауға болады:

- БҰҰ ҚК – АҚШ, Ұлыбритания
- ЕО – Ұлыбритания, Польша, Испания
- НАТО – АҚШ, Польша, Ұлыбритания, Испания

Соғысты бастау туралы шешім БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің көптеген мүшелерінің қолдауынсыз қате барлау мен бағалау негізінде қабылданды және бүгінгі күнге дейін сезіліп отырған ауыр зардаптарға әкелді. Мұндай тұжырымдар АҚШ пен Ұлыбританияның Иракқа басып кіруіне дайындық барысындағы Ұлыбритания кабинетінің әрекеттерін тергеу туралы есепте келтірілген.

Екінші критерий бойынша келесі байланыстарды анықтауға болады:

➤ АҚШ-Ұлыбритания - құпия болған егжей-тегжейлі әскери жоспар. Екінші құжат екі бөлімнен тұрады және Ирактың уақытша коалициялық әкімшілігіне арналған екі бұйрықты білдіреді. Біріншісі "Ирак қоғамының дебаасификациясы" туралы, екіншісі үкіметтік және әскери ұйымдардың таратылуы туралы.

Үшінші критерий бойынша келесі байланыстарды анықтауға болады:

➤ Ресей – Ирак - 2014 жылы Мосулды содырлар басып алғаннан кейін «Ресей абыройлы және адал ұстанымға ие болып, сатып алу туралы біз бұрын келіскен қаруды жеткізуді жеделдетуге келісті».

Төртінші критерий бойынша:

➤ АҚШ-Ирак - Егер Ирак пен АҚШ арасындағы қарым-қатынастардың дамуы туралы айтатын болсақ, онда олар үшін айтарлықтай серпін 1990 жылы Ирактың Кувейтке басып кіруі болды, бұл кейіннен Парсы шығанағындағы соғысқа себеп болды. Америка Құрама Штаттары Иракқа өте теріс қарады және Ұлыбританиямен коалицияда 1998 жылы қайтадан шиеленіскен кезде Иракты бомбалады. Ирактағы әл-Каиданы жеңу мақсатына үлкен басымдық берілді.

- АҚШ-Ресей
- АҚШ-Қытай

Бесінші критерий бойынша:

➤ АҚШ-Ирак - Иракпен соғысты бастаған АҚШ үкіметі соғыстың сәтсіз нәтижесін анықтаған көптеген факторларды ескерместен, аймақтағы мақсаттарына тезірек жетуге тырысты. Аймақтың ерекшелігін түсінбеу, басқа мәдениетке өз көзқарастарын енгізу Ирактағы соғысты Таяу Шығыс елін демократиялық мемлекетке айналдырудың сәтсіз экспериментіне айналдырды. АҚШ Иракта табиғи ресурстардың кен орындарын тартқаны анық, бірақ бұл ең басты мақсат емес. Ирак мұнайын бақылау мемлекеттерді осы нарықта монополист етпейді, ал соғыс шығындары тым үлкен.

Ирак соғысы - бұл бір мемлекет өз қажеттіліктері үшін екіншісін "қайта құруға" тырысқан кездегі ерекше мысал. Эксперимент сәтсіз болса да, бұл зерттеу үшін қызықты құбылыс. Күн сайын тақырыпты одан әрі дамыту үшін негіз бола алатын жаңа материалдар, пікірлер мен құжаттар пайда болады. Бұл соғыстың ресми түрде аяқталғанына қарамастан, АҚШ Ирактың ішкі саясатына әлі де араласуда.

АҚШ үкіметі Иракты демократиялық мемлекетке айналдырып, оны бүкіл Таяу Шығысты одан әрі демократияландырудың бастапқы нүктесіне айналдырғысы келді. Осы контекстегі барлық басқа мақсаттар жанама болады. Егер бұл үлкен жоспар сәтті болса, онда АҚШ Таяу Шығыстағы одақтастың қолдауына ие болар еді, сонымен қатар олардың алдында халықаралық қатынастарда жаңа мүмкіндіктер ашылады. Сонымен қатар, мұндай жағдайда Таяу Шығыстағы терроризм қаупін уақыт өте келе жоюға болады. Алайда, бұл жоспар сәтсіз аяқталды, нәтижесінде барлығы шығынға ұшырады – үлкен қаржы мен адами ресурстарды жұмсаған Америка Құрама Штаттары, нәтижесінде олар тек әлемдік қоғамдастықтың сынына ие болды. Азаматтық соғысқа қатысқан Ирак қазір экономикалық күйзеліске ұшырайды, ал басқа одақтас мемлекеттер өз ресурстарының бір бөлігін жоғалтты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Стратегия национальной безопасности Соединенных Штатов Америки. Сентябрь 2002 года. – [Электронный ресурс]. URL: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB418>
2. <https://fb-ru.turbopages.org/fb.ru/s/article/263678/prichinyi-vtorjeniya-sil-ssha-v-irak-hronika-voennoy-operatsii-ssha-poteri-v-irake>
3. Сушенцов А.А. Эволюция политических приоритетов США в Ираке // США — Канада. Экономика, политика, культура. - Москва, 2010. - №7. - С. 54.

4.Coalition Provisional Authority Order Number 1: "De-Ba'athification of Iraqi Society," May 16,2003//The National Security Archive. – [Электронный ресурс]. **URL:** <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB418/>